

ТРАДИЦІЙНІ СЮЖЕТИ ТА ОБРАЗИ

Н.М. Кирієнко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ТРАГІЧНЕ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В ЛІРИЦІ МИХАЙЛА ОРЕСТА

М. Орестові судилося жити в час апокаліптичної руйнації української дійсності, у період революції та світової війни, які помітно вплинули на світогляд митця та його життєву позицію.

Драматизація художнього мислення означеної пори спостерігається не лише в українській літературі. Відповідні зрушення відбуваються в суспільній свідомості, філософській думці та художній творчості тому, що “чорні хвилі потужного зла заливають спустошені душі людей, отруєних злобою і ненавистю. По містах і селах нуртує лють загарбників і вибухає відчай поневолених” [12, 291]. Сам М. Орест кілька разів був за крок до смерті: партизанська куля ковзнула по черепу, хоча після цього він прожив ще 19 років; у 30-ті роки поет був двічі заарештований, побував у таборах каторжної праці та на засланні, звідки йому судилося повернутися живим. Зрозуміло, що чудесне спасіння не могло не полишити сліду в душі та свідомості митця. Х. Ортега-і-Гасет зазначав, що людина є такою, якою робить її світ, а душа людська зберігає його слід [10, 48], тобто кожного митця так чи інакше торкнулася або війна, або революція [3, 542], або ще якесь соціальне заворушення.

“Тож нема нічого дивного, – зазначає І. Качуровський, – що поет (М. Орест. – *К.Н.*) мав предилекцію до таких “середньовічних” жанрів, як видіння та есхатологічна поезія, та що творчість його пронизана містично-релігійними настроями” [4, 159]. “Разом у Орестових книжках <...> можна нарахувати півтора десятки речей візійного та есхатологічного жанру. Переважно це макабричні видива кошмарного сну, які, перейняті кінецьсвітнім жахом, віщують загладу й загибель. Рідше – воскресіння, рятунок, оновлення...” [4, 163-164].

Інтерпретація творчості Михайла Ореста, репрезентована працями авторитетних дослідників (В. Державина, І. Качуровського, П. Одарченка, С. Павличко, Я. Славутича, Ю. Шереха та ін.), змушує констатувати, що недостатньо з’ясованою залишається проблема трагічного сприйняття світу в художньому доробку митця – саме цим і зумовлена тема даного дослідження.

Одним із провідних мотивів поезії Михайла Ореста є зображення “сучасного апокаліпсису” – кінця світу, що не залишає ніяких надій на майбутнє. “Саме слово “Апокаліпсис” грецького походження і означає “зняття покрову таємниці” [11, 260] і, звичайно, ототожнюється з “Одкровенням Ісуса Христа” святому Івану Богослову. В українському

перекладі цей твір відомий під назвами “Одкровення...”, або “Об’явлення св. Івана Богослова”. Ця остання книга Нового Завіту малює початок вічного існування Царства Небесного і Нової Землі.

У міжвоєнний період “Апокаліпсис” стає могутньою запальною силою для вираження пригнобленого страждання, але все ж творчого духу українських митців, які шукають виходу в реальній земній безвиході. Фактично у творчості кожного українського поета у пореволюційний період з’являються апокаліптичні мотиви (Б.-І. Антонич “Кінець світу”, “Сурми останнього дня”; С. Гординський “Апокаліпсис”; Є. Маланюк “Візія”; О. Ольжич “Страшний Суд”, “Візія”; О. Стефанович зб. “Кінецьсвітне”).

Справжня поезія завжди розкриває внутрішній світ митця, проблеми, що хвилюють його, і це знаходить відгук у читачів, викликає емоційну напругу. Есхатологічні вірші розкривають глибокий сум поета, відчуття катастрофічності сучасної цивілізації. М. Орест не випадково перебував у полоні сумних настроїв. Це було спричинено реаліями його життя, в якому часто доводилося зазнавати жорстокості, недовіри, несправедливості.

Питання про Кінець світу і пришестя Антихриста, про Страшний Суд і майбутнє життя грішних та праведних із давніх часів поставало в літературі. Так, цілий ряд різних есхатологічних творів прийшли ще з візантійської літератури: “Слово Іполита про Христа і антихриста”, “Слово Єфрема Сирина на пришестя Господа, на кінець світу і на пришестя антихриста”, “Житіє Андрія Юродивого”, “Слово Мефодія Патарського про царство язик”, “Житіє Василя Нового”, “Хожденіє Богородиці по муках” тощо. З есхатологічних апокрифів особливо поширеним був останній, що виокремлюється своєю художністю. У ньому виразно змальовані постаті грішників. Також яскраво подана картина пекельних мук. “Хожденіє Богородиці по муках” належить до циклу тих середньовічних апокрифічних оповідань, на основі яких виріс знаменитий твір Данте “Божественна комедія”.

“Поемка” “Видіння” Михайла Ореста (звернення до жанру видіння зміцнює зв’язок митця з Християнським Середньовіччям) [9, 74-77] – сюжетний твір. Ліричний герой, якого вві сні відвідує “видіння мудре”, стає сполучною ланкою між темним і світлим, у чому виявляється його вище призначення. Я-герой сам іде на якусь “високу гору”, де зустрічає диявола в людській подобі:

Сидів по-східному, поклавши руки
 На жовті і сухі коліна, голий,
 Безбровий, лисий чоловік. У мене
 Він очі втупив, скошені і гострі, –
 І я спинився, я не міг іти:
 Бо худина його, жовтизна шкіри
 І тіла нерухомість (як у мертвих)
 Різку відразу у мені збудили
 І гніт непояснений, гніт холодний

Упав мені на серце. Протяла
Мій розум бистра догадка: то був
Отець Убивства [9, 74].

Герой у паніці починає тікати, відчуваючи на собі “важкий і владний погляд” нечистого. Автор підкреслює, що людина постійно знаходиться між добром і злом, або йде до зла, або тікає, не маючи сил побороти. Я-герой зізнається: “Якби потуга світла і добра / Була прихильно надана мені, / Мій пильний погляд переміг би очі / Отця Убивства, я б убив його – / Але не мав такої сили я...” [9, 75]. Блукаючи цим пеклом, герой зустрічається зі скелетом собачим, який то обростає шерстю, то згорає, уособлюючи собою пекельні муки. Далі герой потрапляє в рай, уособленням якого є праліс. На противагу собачому скелетові герой зустрічає тут козулю, що манить його теплом свого погляду. Його чарує природа, але він знає, що душа втомилась боротися зі слугами Отця Убивства. Слід у світ людей іти “в новому втіленні”, “щоб ствердити себе якнайповніше / В недосконалої, нуртах і зломах / Наземного трудного існування” [9, 77]. На цьому сон обривається. Час у поемі – одновимірний, і це не випадково, адже, як зазначає А. Макаров, “*тривимірний* час свідомості підсвідомість трансформує в *одновимірний* час сну. Усе значиме й важливе для особистості сприймається нею в цьому стані зміненої свідомості як хронологічно однорідна даність” [6, 161]. Простір представлений різноманітними топосами: “висока гора” – “містина дика і пустельна” – “ложище висхлого потоку” – “Ліси Живущі” – “луки нагірні” – “потоки і малі джерела”.

Сни, як вважав К. Юнг, віщують архетипні образи, а це означає, що психологічна ситуація сновидця виходить за межі особистісного, його проблема загальнолюдська. Позараціональні структури надзвичайно впливали на поета. Сюди можна віднести твори, “підказані” йому підсвідомо під час сну чи забуття. Це поезії, в яких тонко передано передчуття, жахи, прагнення, бажання.

З. Фройд трактував підсвідомість символічно, за аналогією до знакової структури мови. Він відкрив принцип маскування смислу з образами й водночас виявлення його через підтекст, контекст, алюзію, метафору, що, згідно з Т. Еліотом, допомагає впорядкувати художню реальність – контролювати, наводити лад, надаючи обриси й смисл грандіозній панорамі безнадії та анархії сучасної історії. Твір побудований на основі конкретно-чуттєвих асоціацій споглядання у сні ліричним героєм власних дій, фізичного стану, зміни зорових образів: “безрадісна книга” [9, 74], “Отець Убивства” [9, 74], “кам’яна пустеля” [9, 75], “ліси живущі” [9, 75] тощо.

Композиція являє собою поєднання сюжетної будови, що має епічний характер (експозиція – опис ситуації, зав’язка – повідомлення про факт, розвиток дії – монолог, кульмінація і розв’язка – реакція героя), із просторово-часовою (момент мовлення визначається у зв’язку з подіями,

що викладаються, точно вказується місце описуваних подій та їх послідовність).

У поезії “У книзі старовинній я знайшов...” [9, 18-19] описано лиховісні ознаки Апокаліпсису – “Кінця Речей”, як називає його митець, – дерева не цвітуть, квіти зникають “з лиця землі”, “злоба□, порок, неситі насолоди” панують навкруги, народом керують лжепророки, постійні війни, голод, хвороби (“чума”, “мор”). Розповідь ведеться від першої особи-очевидця, ліричного героя, який знайшов “рукопису незнаного уривок” і читає його нам – читачам. Така форма викладу наче наближає нас до таємниці тієї старовинної книги, до таємниці есхатологічної катастрофи. Окрім апокаліптичних ознак, названих у творі, автор оповідає про злочин “ватаги дикої” над “останніми мудрецами” цього світу. “Могутня буря, грім...” – останні слова, на яких уривається рукопис, вони є фінальними апокаліптичними символами. Розв’язка твору – відкрита, до деякої міри риторична. Вірш закінчується рядом запитань, які митець ставить до свого читача і, можливо, до самого себе: “Що це було? Грізна□ пересторога? / Легенда стародавня? Темна провість / Не знаного нікому прозорливця? / І чим кінчилась гідна дива повість?” [9, 19].

Як у вірші Михайла Ореста, так і в поезії Олега Ольжича, ознакою Апокаліпсису є не тільки вимирання природи на Землі, але й загибель людства. А образ знищеної природи (“Річки течуть не водою – / Камінням сухим і чорним” [8, 104]) безпосередньо нагадує твір Івана Богослова (Об. 8. 7-12).

Однією з ознак початку Кінця світу, за М. Орестом, є розімкнення циклічності часу: “І спиниться час, і бути / Перестане собою він, / І коло віків розкуте / Розгорнеться в ряд один” [9, 130]. Розімкнення кола часу сповістить “мертвим прокид”.

Ліричний герой Михайла Ореста усім своїм єством відчуває неминучість кінця, але нічим зарадити не може, щоб відвернути есхатологічну катастрофу: “Архангельських сурем рокіт / Прониже затихий світ. / Громозвучний наказ похопить / Воскреслих над Суд Страшний – / І обрії всі затопить / Племен і народів прибій...” [9, 130-131]. М. Орест виступає як провісник, висловлюючи пересторогу людству, що цей хаотичний світ рано чи пізно загине.

Яскраво змальовано Судний день у поемі “Повстання мертвих” [9, 132-134]: “День гніву – він настав! Зарокотала / Важка, провісна буря. В небесах / Помчала хмар розбурхана навала / І сутінь розлилася по полях” [9, 132]. Зі світом починає відбуватися щось нове, незбагненне, в повітрі – “запах м’яти”, що віщує про магічність дійства, земля здригається, “ожилих випускаючи мерців”. День гніву прийде не для всіх, а лише для “слуг зла” – гнобителів, що плюндрували рідну землю, які вважали, що у світі немає сили, яка б їх здолала. А мерці – це замучені ними лицарі, які повинні прийти і помститися: “Спішать воскреслі у свою отчизну / На чин нечуваний, визвольний чин!” [9, 134].

І. Качуровський знаходить перегук творчості М. Ореста та В. Симоненка саме через мотив повстання мертвих [4, 164].

Поділяємо думку О. Бросаліної [2, 135-136] про те, що мотиви Страшного Суду і воскресіння мертвих у творчості М. Ореста – амбівалентні. З одного боку, вони сполучаються з мотивами покарання грішників: “Впаде, впаде Неминуче / На сів нечестивих жмень – / І прийде кара гримуча, / І гніву судного день!” [9, 132], а з іншого, – з мотивами духовного оновлення праведних: “Єдиний порив душі всі розкриє, / Обійде світ полонінна яса, / І, явлену оспівуючи мрію, / На землю тихо зйдуть небеса...” [9, 69].

Творчість Михайла Ореста припала на період, коли координати доби проходили поміж Еросом і Танатосом. Ці поняття були чи не вперше обґрунтовані З. Фройдом (праця “По той бік принципу задоволення”) десь по Першій світовій війні для означення дуалістичної системи філогенезу, де діють дві космічні сили – Життя (Ерос) і Смерть (Танатос). Інстинкт смерті, пише Е. Фромм, деструктивний чинник, що “спрямований або назовні – проти інших, або всередину – проти нас самих” [14, 38]. Оскільки суперечність між Еросом і Танатосом є основоположною антитезою в людині, то інстинкт смерті, на думку вченого, є “феноменом зла, який розпросторюється і бере гору, якщо не розвивається “ерос” [14, 39]. Відповідно “еросна” налаштованість (любов до життя в усіх його проявах, до світу тощо) ґрунтується на позитивних екзистенціалах віри, надії, любові, а з-поміж цих трьох остання – найголовніша, як у листі апостола Павла до коринтян: “Любов довготерпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не надимається, не поводить нечемно, не шукає *тільки* свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою...” (Перше послання Св. Павла до Коринтян: 13:4-6).

Мотив смерті в ліриці М. Ореста зливається з мотивом існування, залишаючись вирішальною, акцентованою складовою. Тут Орестова художня думка перегукується з екзистенційним твердженням іманентності смерті для життя. Ліричного героя не лякає фізичний кінець, який є закономірним етапом у часовій площині. Смерть для нього наділена таємничою силою. У поемі “Смерть” герой опоетизовує смерть своєї коханої. Він сповнений ніжності й любові до неї. Кохана спить, і ніхто не потурбує її, бо вона – під охороною лісу, а земля для неї стала храмом. Про улюблену покійницю він говорить:

В глибокому сні моя мила,
Незрима очам, говорила:
Я лукам, дібровам, садам
Цвітіння душі віддам;
Джерела блакиттю очей напою
І в них заспіваю про радість мою –
І пов’ється в садах голубий фіміам,
І стане земля, як храм [9, 34].

Героїня залишається помирати під деревами: “О любі дерева, мовчїть, не шепчїть! / Клонїте відряду своїх верховїть: / Під вами – мїй друг. Він спить” [9, 34]. Тут в міфопоетичному підтексті твору закладено мотив проростання людського життя прекрасним майбутнім, засїву, який обов’язково зїде щасливою долею рїдної землі.

Амбївалентність образу світового дерева полягає в контамінації мотивів, що несуть значення смерті й можливїсть майбутнього повернення.

Мотив смерті загалом характерний для символїстів, якї “...під впливом філософїї А.Шопенгауера, активно переосмислювали смерть не як бридкий фінал, про який не хочеться згадувати у процесї життя, а як перехїд у вищий світ, позбавлення людини від тяжкого і непривабливого існування в матеріальному світі. Звідси – навіть поетизація й естетизація смерті у деяких символїстів (Ф. Сологуб)” [7, 79]. Зрештою, й Михайло Орест сприймає смерть не як трагедїю кїнця та крах, а навпаки – як відмикання “дверей вічності”. Вона не трагїчна і не страшна – це останній крок до повного розчинення в безмежності буття. Суголосними з цїєї точки зору видаються й рядки Юрїя Клена: “Отак вітрам віддатись, / Щоб квітом синїм і гїрким / Зрости і загойдатись / На дикїм березї нічнїм” [5, 55].

А в поезїї П. Филиповича “Нехай архангел у труби трубить”, присвяченїй пам’ятї загиблих, декларується пантеїстична філософїя буття: “І зїйдуть тихо зеленї трави, / Зростуть між ними квіти малї / І перекажуть слова ласкаві / Від тих, що в чорнїй лежать землі” [13, 61].

Образ смерті у Михайла Ореста – амбївалентний. Не випадково ми зустрічаємо в його поезїї такі поетичнї рядки: “А вчора в мїсті смерть, летюча смерть, / Примчавши на подобах птиць бездушних, / В тупїй жорстокостї збирала жнива. / О сатанїчна оргїє, мерзото / Розгнуздана, нема тобі прощення!” [9, 78-79].

Суспільнї катаклїзми драматичної доби, в яку випало жити М. Орестовї, потенційно загострили антиномїю питомої для його естетичної системи краси і характерної для “національного покаліченого світу” (Н. Зборовська) потворності. У художнїй тканинї текстів об’єктивно й зримо зростає внутрішня напруженість, суперечливїсть думок і настроїв, катастрофїчний для світу і для нього самого пророчий трагїзм. Власна доля митця ще бїльше загострила трагїчний характер його творчостї.

1. Бїблїя. – Об’єднання Бїблїйних Товариств, 1990.
2. *Бросалїна О.Г.* Художньо-естетичнї засади неокласицизму і творчїсть Михайла Ореста та Ігоря Качуровського: Дис... канд. філол. наук. – К., 2003.
3. *Брюсов В.Я.* Собрание сочинений: В 7 т. – М.: Худож. лит., 1975. – Т. 6.
4. *Качуровський І.В.* Творчїсть Михайла Ореста // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1992. – Т. 15. – С. 147-166.
5. *Клен Ю.* Вибране / Упоряд., авт. перед. та примїт. Ю. Ковалїв. – К.: Днїпро, 1991.

6. *Макаров А.М.* П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нарис з психології творчості. – К.: Рад. письменник, 1990.
7. *Моклиця М.В.* Модернізм у творчості письменників ХХ ст. Навч. посібник для студ. вузів: В 2 ч. – Луцьк: Вежа, 1999. – Ч.2: Зарубіжна література.
8. *Ольжич О.* Незнаному Воякові. – К.: Фундація імені О.Ольжича, 1994.
9. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади / Упор. та авт. передм. С.Павличко. – К.: Основи, 1995.
10. *Ортега-і-Гасет Х.* Вибрані твори. – К.: Основи, 1994.
11. *Савельєва М.* Біблія: спроба прочитання. – К.: Стилос, 1998.
12. *Славутич Я.* Мислитель у поезії: Михайло Орест // Славутич Я. Мечі і перо: Вибрані дослідження, статті та огляди. – К.: Дніпро, 1992. – С. 290-303.
13. *Филипович П.П.* Поезії / Ред. М.Ореста; вступ. ст. В.Державина. – Мюнхен: Інститут літературознавства при Українському Вільному Університеті, 1957.
14. *Фромм Э.* Душа человека. – М.: Республика, 1992.

Summary

This article deals with the tragic perception of the world in Mykhailo Orest's poetry. The main stress is laid upon one of the main motif in Mykhailo Orest's creative activity – the motif of the Doomsday. The eschatological catastrophe features are described. The reasons which provoked M. Orest's tragic perception are investigated in this article.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2005